

1. מ'תן פחדך' ל'אגודה אחת' – מחשבות על יראה ושפה ליום הדין

במעבר מ'מעטפת' הניסוח השגרתי ל'גרעין' התפילה המיוחד של ראש השנה, נפגש המתפלל עם 'תן פחדך': "ובכן תן פחדך ה' אלהינו על כל מעשיך ואימתך על כל מה שבראת, וייראוך כל המעשים, וישתחוו לפניך כל הברואים...". אכן, ראויים הדברים המרגשים 'על כל מעשיך' כדי לפתוח בהם את תפילת יום הדין לעולם כולו, ובצדק נאמר כי תואמים הם להפליא את ברכת 'מלכויות' שכל עניינה נעוץ בכך: 'ואימתך' – ה'אימה' הזאת, למען תכלית ברורה מאוד מוטלת: "וייעשו כולם אגודה אחת לעשות רצונך בלבב שלם!" והנה, לכשיגיעו הכול למצב הזה – כך מלמדת התפילה הנושנה – ידעו הללו את מה שבעצם אנחנו יודעים מקדמת דנא; כך על כל פנים רומזות השורות הבאות: "כמו שידענו ה' אלהינו שהשלטן לפניך, עוז בידך, וגבורה בימינך, ושמן נורא על כל מה שבראת". נמצא שהמבנה התוכני בתפילה הפיוטית משקף סדר התפתחותי, דבר מתגלגל מדבר: פחד, התאגדות, ידיעה. בראשונה, נתינת הפחד והיראה בברואים, המולידה השתחויה לאל; בהמשך, היעשות התאגדות לאגודה אחת לעשיית רצונו, והסיום, בציון ידיעה של שלטון ה' בעולם, ידיעה שהייתה מסורה בידינו זה מכבר; הסדר ההתפתחותי היה למעגלי, ספיראלי, התפתחותי-מעגלי.

כאמור, הדגש הוא על ידיעת שלטון ה' בעולם; אין התפילה מפרשת כיצד בדיוק תגיע האנושות לתכלית הזאת, האם די בהפגנת העוצמה שתוליד את הפחד (תן פחדך... ואימתך... וייראוך...)? קרי, האימה היא תנאי היסוד, ועל קרקע זו יזרעו זרעי הידיעה שיוזעים אנו, יזרעו וממנה יינקו. האם כך הוא? האם פחד בולם ידיעה או מחוללה? עקרונית, אפשר שהתשובה חיובית. אפשר

---

1. על קטע זה כתב הרב מונק: "... שהוא מן המרגשים ביותר שבתפילות ראש השנה..." (אלוהו מונק, **עולם התפילות**, ב, ירושלים תש"ן, עמ' קפט).

2. בעקבות רש"י הירש, לעיל הערה 1, עמ' קצ"קא. קישור ל'מלכות' ול'פחד' עולה מהמילה הראשונה – 'ובכן'; זכר לדבר אסתר: "ובכן אבוא אל המלך... וכאשר אבדתי אבדתי" (אסתר ד, טז). אגב, אפשר שהעמדת 'ובכן תן פחדך' בברכת 'קדושת השם' הינה שריד לברכה משולבת הכוללת 'מלכויות' ו'ברכת השם'. ראו בקצרה: י"מ אלבוגן, התפילה בישראל בהתפתחותה ההיסטורית, תל אביב תשל"ה, עמ' 107. ואנו לא באנו לעסוק אלא בצד הרעיוני ובהשלכותיו.

שהאימה – וזה מנוגד במובן מסוים לניסיון היומיומי שלנו – אינה משתקת, ובאיזה אופן של היטהרות עצמית היא מולידה מצב תודעתי חדש; אך התפילה, כמובן, איננה מסתפקת בכך, והיא מעלה את הצורך באיזושהי 'התאגדות', שהיא עצמה תלויה מדרכו של עולם בהיבחרות. אם אומנם כך הוא, וייעשו כולם אגודה אחת מטעים אנושות מאוחדת. לשון 'אגודה' נלקחה אומנם מספר שמואל ("ויהיו לאגדה אחת" [שמואל ב ב, כה]), אך הציור של אנושות מאוחדת מאוחדת מוצאו כמדומה בספר אחר המתייחס לראשית קורות העולם. דוק, בפעם הראשונה, והאחרונה, שמצב אחדות זה נודע במקרא, היה הגורם המלכד הלשון האחידה: "ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים" (בראשית יא, א). אכן, אפשר שאז חסר היה הפחד, ובהיעדרו, לבנה נוספה ללבנה, נדבך לנדבך, והמגדל שלבניו אבניו לא נועדו אלא להתרסה ומרד, הרקיע השמימה: "...נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים..." (יא, ד).

הנה כי כן, ביום הדין לעולם ומלואו – 'יום דין בינלאומי' במינוח המשקף את ההווה, מבקש היהודי: 'תן פחדך... וייעשו כולם אגודה אחת... כמו שידענו... שהשלטן לפניך...'. מכאן אבוא לומר דבר מה על הפחד והשפה; 'תן פחדך' מול 'אגודה' (לשונית) אחת. אפשר להרבות בדוגמאות למתח העמוק שבין מורא שמימי לבין שותפות בשפה, ואציג כאן דוגמה אחת – השפה הגרמנית. הנה, בניסיון לעמוד על זהותו בגלות, ניסה יהודי – כדי להימלט מן ההכללות אציון. בין השאר... את השפה המשותפת עם סביבתו; למותר לציין, הוא, היהודי, גם סבל כדבעי מהיעדר פחדו של האל על ברואיו. באמצעות השפה המשותפת ניסה לקשר, אך משום שלא נתקיים 'תן פחדך' היה לו הקישור לרועץ. ואין לך כמדומה דוגמה מעניינת ומכאיבה יותר לקביעה זו מן השימוש בשפה הגרמנית. בגרמניה, יהודים ניסו להיות לאגודה אחת עם שכניהם, הם העמיקו חקר בשפה הגרמנית והכירוה טוב יותר מגרמנים רבים, הם דימו לראותה כשפתם של מדעי היהדות, ומהם שראוה בפשטות כשפתם. כה הרבה מן המשותף מצאו חכמים בין יהודים לגרמנים: "...חריצותם, חסכנותם, ונטייתם המשותפת לעיון במופשט. הכבוד שחולקים שני העמים למילה הכתובה... הפך את היהודים לעם הספר ואת הגרמנים לעם המשוררים והוגי הדעות"³. היה להם על מה לדבר, ליהודים ולגרמנים, ובמקרים הקיצוניים, מן ההזדהות עם השפה הובילה הדרך אל ההתבוללות. במובנים הלשוניים היו מן היהודים שהיו יותר גרמנים מהגרמנים. אפלפלד, ב'חיים שלמים' שלו, מתאר את ההתבוללות ברמתה הלשונית:⁴ הדמויות המרכזיות: בעל, קצין גרמני שנשא אישה יהודייה שהתנצרה, ובתם המספרת את סיפור חייה. בין השאר עומדת היא על הפער הלשוני בין הגרמני הישן לגרמנייה החדשה: "...בנפשו ידע אבא כי אוצר המילים של אמא רב משלו

3. עלפי א' קרייג. מצוטט אצל עמוס אילון, **רקוויאם גרמני – יהודים בגרמניה לפני היטלר**, תל אביב תשס"ה, עמ' 17.

4. על המודעות העמוקה של אפלפלד לשפה נאמר הרבה, ולא כאן המקום להאריך.

ויכולת הניסוח שלה עולה על שלו, ובכל זאת התעקש לחזור ולומר, 'כולם'." ⁵: 'אוצר המילים' של הגרמנייה שמן היהודים באה עלה על זה של הגרמני האותנטי. ב'כולם' הכוונה ליהודים; בהיעדר יכולת לשונית מספקת במה שאמור להיות שפתו שלו, לא השכיל הקצין הגרמני לעשות את ההבחנות המדויקות 'ביניהם', וגם אשתו ובתו נכללו 'ביניהם' בדרך להשמדה. הגרמנית המשובחת לא עזרה כמובן, לא לאם, לא לבת, ולא לכל דוברי שפת אדום זו.

אגב, אחותו של אותו קצין, גם היא לא הגיעה להישגים לשוניים מפליגים; אולם, מספרת הבת: "... משונה, האישה הזו, שכמעט אינה יוצאת את ביתה ורוב היום אינה מדברת, לשונה מתעשרת כשהיא מדברת על היהודים". ⁶: בתוך השפה המשותפת ידעו הגרמנים לפתח איזו תתישפה משלהם – שפה אנטישמית, אך אגב השימוש היהודי הנקי בגרמנית (כאמור, יותר מאשר זה של הגרמנים עצמם), היהודים כלל לא הרגישו.

אין אפוא פלא שיהודים שיחרו אחר השפה הגרמנית, ככלות הכול, כה רבים היו הישגיה; אך בניגוד למחשבות על שפה משותפת כגורם מקשר ומגשר, היא לא הספיקה; היא הובילה לקשר אמתי ביניהם לבין סביבתם, מפני שתחינת 'תן פחדך' עדיין לא נענתה. שפה ללא פחד, 'פחד' כערך דתי, אינה עושה 'אגודה אחת' אמיתית. 'תן פחדך' בהקשר הנדון נענה רק מאוחר יותר.

בשירו 'פרוסיה שומעת את קול התותחים', ⁷ שנכתב בשלהי מלחמת העולם השנייה, כשאותות התבוסה הגרמנית ניכרים בכל, כותב נתן אלתרמן על הפחד, על מה שניתן לראות כרגע ההיסטורי של התגשמות 'תן פחדך'. בשיר, הדמות הגרמנית הייצוגית – נציגה של השפה המשוכללת, מבינה לפתע דבר-מה שלא הובן לה בכוח השפה לבדה:

"... ברון שמידט / בחלון מביט. / ואומר לשכניו ברון שמידט: מה הרעש הזה אזרחים? / כנראה באמת תותחים! / טרך, / טרך, / טרך, / טרך, / טרך, / טרך, / טרך, / כל הבית כולו מתנועע. / ואומר הברון אז כך: משכנע... מאוד משכנע".

אכן השפה עשירה הייתה, אך מוסרית – נכשלה:

5. אהרן אפלפלד, **חיים שלמים**, ירושלים 2007, עמ' 181.

6. שם, עמ' 92.

7. נתן אלתרמן, כתבים בארבעה כרכים, ב, **הסור השביעי**, תל אביב תשכ"ב, עמ' 45-46.

כי אותם תותחים, בקולם המטית, / מוכיחים לברון בנחת / את אשר לא יכלו לברון להוכיח / כל
אוצרות השירה ואתיקה יחד. / כי אותו הברון הוא אמון כנהוג / גם על קנט גם על רוח דוינצ' / אך
מאוד מכבד הוא תוספת נימוק / של תותח בן ששה־עשר אינצ'ים.

השכנוע שאמור להיות מטרת השיא של השפה, של הדיאלוג הלשוני, לא צלח:

עוד לפני צאת בניו להחריב עולמות / וראשים לרוצץ בלחיצה על הדק / שחרו את אזנו חסידי
האומות / אל שפעת / נימוקי היגיון וצדק / אך לשווא, הברון לא שוכנע ולא נח / הוא חסר היה רק
/ את נימוק התותח.

רעם התותחים השתיק את המוזות, ובמקרה הנדון, טוב שכך.⁸

כדי 'לתקן עולם במלכות שדי' יש לדעתי צורך רב במודעות לשפה. אם יותר לי לחוות דעה,
צריך לחתור ל'אגודה אחת' באמצעיים לשוניים, ויש מקום להידברות בינלאומית אמיתית; יש לה
סיכוי, כך אני מאמין באמונה שלמה. הידברות תלויה בלשון, ובתוך הלשון המשמשת להידברות
צריך להכיר משפט חשוב בשפת הקודש, בעברית פשוטה למדי: 'זבן תן פחדך'.

8. נושאים אלו של שפה, וגם תותחים(!) היו חביבים על אלתרמן, לימים סמל מרגמות בצה"ל, ולא כאן המקום
להאריך.